

KONTROLLÜ ZİRAİ KALKINMA KREDİLERİ

As. Dr. Ahmet Y. GÖKDERE

GİRİŞ :

Yabancı bir uygulamadan esinlenerek tarımsal kredi sistemimize kazandırılan kontrollü ziraî kalkınma kredileri, gelişiminin dokuzuncu yılını doldurmuştur. Orta-çaplı işletmeleri planlara dayalı ekonomik birimler haline getirmeye yönelik bu sistem, geleneksel tarım kredilerinden oldukça farklı özellikler taşır. Sistem, kalkınma plan ve programlarında öngörülen gelişmeyi nicelik yönünden sağhyamamışsa da, bünyesindeki rasyonellik nedeniyle, önemle ele alınarak gelişme olanaklarını araştırmayı gerektirmektedir.

Çalışmamızda, bu kredilerin tarımsal finansman ortamındaki yeri tanıtıcı biçimde gösterildikten sonra, yararlı yanları geleneksel kredilerle karşılaştırmalı olarak incelenecek; gelişme seyri ve uygulamadan doğan aksaklıklar belirtilmeye çalışılacaktır.

I. B Ö L Ü M

TARIM SEKTÖRÜNÜN FİNANSMAN DURUMU VE KONTROLLÜ ZİRAİ KALKINMA KREDİLERİ

A — Tarım Sektörünün Önemi ve Finansman Durumu :

Tarım sektörü, ekonomik gelişmeye önemli katkılar yapar. İlk olarak, millî hasıladaki payı ve gelişme hızının yüksekliği oranında artan *ürün katkısı* söz konusudur. Tarım-dışı sektörlerin çıktılarına talep yaratarak *piyasa katkısı*'nda bulunur. Nihayet, bu sektörlerin gelişmesi için gerekli işgücü ve sermayeyi sağlamakla *üretim unsuru katkısı* yapabilir. Tarımsal ürünler ihracı yoluyla

ithalat olanaklarını artırması ise, döviz dar-boğazıyla karşılaşan az gelişmiş ülkeler yönünden son derece önemlidir¹.

Sıraladığımız bu katkılardan en önemlisi, bir bakıma diğer katkıları içermesi nedeniyle ürün katkısıdır. Gerçekten tarım sektörünün gayri safi milli hasıladaki payı, *ceteris paribus*, andığımız diğer katkıların büyüklüğünü belirleyen temel değişkendir. Tarım sektörümüzün planlı dönemdeki görünümünü bu açıdan değerlendirmeye çalışalım :

(TABLO 1)

Sektörlerin GSMH İçindeki Payları²
(% gerçekleşme oranları)

	1963	1967	1971
Tarım	35.7	30.2	26.2
Sanayi	14.6	16.7	17.1
Hizmetler	36.4	38.6	39.8
Yurtiçi gelir (FF)	86.7	85.5	83.6
GSMH	100.0	100.0	100.0

Tablo 1'in incelemesinden, tarım sektörünün GSMH içindeki payının zamanla azalmasına rağmen, üretken sektörler içinde yine de en büyük paya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tarım sektörünün ürün katkısının belirlenmesinde bu kesimin toplam üretim içindeki yeri yanısıra, büyüme hızının da gözönüne alınması anlamlı olacaktır. Tablo 2'de görüleceği üzere, tarım sektöründe öngörülen büyüme hızları, yurtiçi gelir büyüme hızı hedeflerinden çok düşük tutulmuştur. Bunun anlamı ise, kalkınmada endüstriye öncelik verilmesi yolundaki toplumsal seçiş-

¹ Tarımsal ürünler ihracı, bir anlamda tarımın *piyasa katkısı* içinde de düşünülebilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Gülten Kazgan, Tarım Ekonomisi ve İktisadî Gelişme. İ. Ü. İktisat Fak. Yay., İstanbul 1966, s. 241-261.

² 3. Beş Yıllık Plan, Resmî Gazete, s. 11, Tablo 3'teki bilgilerden düzenlenmiştir.

tır. Bu seçişin isabeti üzerinde tartışılabilir. Ancak, burada konumuz yönünden önemli olan husus, öngörülen büyüme hızlarına

(TABLO 2)

Tarım Sektörü Büyüme Hızı³

	İkinci Plan		Birinci Plan (a)		1963-72 (b)
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme	Gerçekleşme
Tarım	4.2	3.2	4.1	3.1	$\frac{3.2 + 3.1}{4.2 + 4.1} = \% 76$
Yurtiçi gelir (FF)	6.9	6.4	6.8	6.1	$\frac{6.4 + 6.1}{6.9 + 6.8} = \% 91$

a — 1968-1971 dönemini kapsamaktadır.

b — 1972 yılı için Program hedefleri alınmıştır.

dahi erişilememiş olmasıdır. Gerçekten, iki plan döneminde de tarım sektörü için öngörülen büyüme hızlarının gerçekleşme oranı, yurtiçi gelirin gerçekleşen büyüme hızının gerisinde kalmıştır. Tarım sektöründeki tahminlerin hava şartlarına bağlılık yüzünden isabet olasılığı zayıftır. Ancak, diğer etkenler sabit kalmak şartıyla, üretim hedeflerine erişilememesinde bu sektörün finansman düzenindeki yetersizliklerin de geniş ölçüde etkili olacağı açıktır⁴.

Nitekim, toplam sabit sermaye yatırımlarından tarım sektörüne düşen paya, ilk iki Beş Yıllık Plan döneminde erişilememiştir. Birinci ve İkinci Planlarda % 17,7 ve % 15,2 olarak öngörülen bu oranlar, sırasıyla % 15,3 ve % 11,8 oranlarında gerçekleşebildiğinden, beklenen yatırım hedeflerinin gerisinde kalmıştır.

Geleneksel tarımda finansman ihtiyacı yüksek değildir. Ancak, Türkiye gibi, ekilebilir arazi sınırını daha 1960'larda aşmış bir ülke için bundan sonraki tarımsal gelişmenin sermaye-yoğun teknikler uygulanması ile toprak ıslahı ve sulama gibi yatırımlara bağlı olduğu açıktır. Traktör ve diğer ihtisaslaşmış tarım makinelerinin yıllık amortismanı gelire oranla yüksek olmasa bile, ilk satınalmaları büyük finansman ihtiyacı yaratır. Bu nedenlerle, yatırım

³ Ibid, s. 10, Tablo 2'den ufak değişikliklerle alınmıştır.

⁴ Diğer önemli bir etken de, öngörülen tarım ve toprak reformunun gerçekleştirilmemiş olmasıdır.

kredileri ve özellikle orta vâdeli krediler büyük önem kazanmıştır. Bunların yeterli hacimde sağlanamaması, tarımsal gelişmede ciddi bir dar-boğaz yaratır.

Endüstri itici sektör olmakla beraber⁵, tarım döviz getirmesi ve hızla artan nüfusu besleme gereği yönünden önemini sürdürmektedir. Unutulmamalıdır ki, planlanan hedeflere erişilememesi gıda maddeleri fiyatlarının artmasıyla enflasyona yol açarak endüstriyel yatırımları da yavaşlatabilir. Bu yüzden tarımsal finansman sorunu, üzerine dikkatle eğilmeyi gerektirir.

Ülkemizde tarımsal finansman ihtiyacı, bilindiği üzere başlıca 3 kaynaktan karşılanmaktadır :⁶

- i — Çiftçilerin kendi tasarrufları,
- ii — Örgütlenmemiş tarım kredi piyasası,
- iii — Örgütlenmiş tarım kredi piyasası.

Çiftçilerin kendi tasarrufları, tarımsal gelirin millî gelir içindeki payı, çiftçi başına tarımsal gelir ve gelir dağılımının bir fonksiyonudur. Bu konuda kesin bulgular yoksa da, büyük kısmı asgari geçim seviyesinde bulunan çiftçilerin büyük tasarruf gücüne sahip olmaları beklenemez⁷. Ancak, tarım sektöründeki gayri adil gelir dağılımı sonucu, yüksek gelir elde eden küçük bir çiftçi azınlığı büyük tasarruf potansiyeline sahiptir. Öte yandan, yurt dışına işçi göçü, üretim hacminin gidenler yüzünden azalmaması şartıyla, geride kalanların gelir düzeyini yükseltmektedir. Buna yurt dışından kırsal alanlara yapılan transferler de eklendiğinde, toplam kırsal tasarruf gücünün artma eğiliminde olduğu söylenebilir. Ne var ki, gerçekleşen tasarrufların, bir bölümünün sermaye verimliliğinin daha yüksek, riskin daha az olduğu sektörlerle yönelmesi; bir kısmının da iddihar edilmesi nedeniyle önemleri azalmaktadır. Örgütlenmemiş piyasada verilen krediler, toplam büyüklükleri kayda değer hacme ulaşmakla birlikte, kısa vâdeli ve küçük kesitli olduklarından ihmal edilebilir. Örgütlenmiş kredi piyasasında ise, küçük miktarda tarım kredisi veren bazı ticarî ve mahallî bankalar bir

⁵ 3. Beş Yıllık Plan'da tarım sektörü için öngörülen % 4-4.5 oranındaki büyüme hızına karşılık, endüstri sektöründe bu oran % 11,5-12,5'tur.

⁶ James E. Blalock, *Capital and Finance in Turkish Agriculture*, USA AID Planning Division, Ankara, May 1969, s. 30; Çelik Aruoba, «Türkiye'de Tarım Kredileri ve Tarımsal Yatırım İlişkileri,» SBF. Cilt XXIV, S. 3 Eylül 1969, s. 278.

⁷ Daha geniş bilgi için Bkz. Blalock, *age*, s. 52-54; Kazgan, *age*, s. 254-255.

yana bırakılırsa, Ziraat Bankası ile bağlı kooperatifleri görmekteyiz⁸.

Ülkemizde toplam tarım kredisi talebini saptamak amacıyla bazı çalışmalar yürütülmekteyse de halen, güvenilir sonuçlara ulaşılamamıştır. Ancak, fahiş faize dayanan serbest piyasanın varlığı bile, bu piyasada talep aleyhine bir dengesizliğin bulunduğunu göstermeye yeter. Kaldı ki, kredi kurumlarımızın düşük mevduat ve kredi faizi yoluyla geleneksel olarak uyguladıkları bir cins ucuz para politikası, kredi talebini daima yüksek tutmuştur. Sürekli fiyat yükselmeleri de hesaba katıldığında, kredinin gerçek maliyeti çok düşmekte, alabilenler yönünden nimet sayılmaktadır. Bu yüzden, çalışmada, tarımsal kredi arzının yeterliliği üzerinde durulmaksızın, dağılımdan doğan aksaklık ve sorunlar, gelişme halindeki kontrollü zirai kalkınma kredileri ile karşılaştırmalı biçimde incelenecektir.

B — Kontrollü Zirai Kalkınma Kredileri Sistemi-Tanım ve Örgütlenme :

Kontrollü tarımsal krediler, geleneksel kredilerden farklı bir kredi sistemi olup, tarımsal kalkınmada kullanılabilecek bir yöntemdir. Amacı ise, tarımsal işletmenin tüm sorunlarını birden ele alarak onu ekonomik bir ünite haline getirmek, çiftçiyi eğiterek daha etkin üretim yöntemlerini yerleştirmek, aile fertlerinin tümünün işgücünü üretime sokmak suretiyle bir yandan kırsal nüfusun hayat düzeyini, öte yandan verimliliği artırmaktır⁹. Bunlardan

⁸ Şeker Fabrikaları A. O., Tekel Genel Md., Toprak Mahsulleri Ofisi ve bazı ticarî bankalar da tarımı kredilendirmektedir. Ege Bankası, Tütün Yetiştiricileri Bankası gibi bazı yerel bankalar ile Tarım Kredi Kooperatiflerinin kendi kaynaklarına dayanarak verdikleri krediler de vardır. Ancak, Z. B.'nin kredi hacmi içinde bunların oranı çok düşüktür. Bu konuda rakamlı bir karşılaştırma için Bkz.: İsmet Alver, «Agricultural Loan in Turkey and the Agricultural Bank of Turkish Republic. - Çoğaltma : s. 1. Ziraat Bankası, tarımsal kredilerin her cinsini vermektedir. Tarım Kredi Kooperatifleri ise, kısa vâdeli işletme kredileri vermekle görevlendirilmiştir. Tarım Satış Kooperatiflerinin amacı ise, ortakların ürünlerini en iyi piyasa şartları altında satmak, olağan ölçüsünde bunların işlenmiş olarak sürümünü yapmaktır. Daha geniş bilgi için Bkz.: Nureddin Hazar «Türkiye'de Tarım Kooperatifleri ve Bunların Kooperatifçiliğimiz İçindeki Yeri,» Not Dergisi, C. 4, S. 13, 1964, s. 19.

⁹ Başka tanımlar için Bkz.: «Gelişme Halinde Bulunan Memleketlerde Zirai Kredi,» II. Rapor, Not Dergisi, C. 18, Aralık 1967, S. 5, s. 99; A. Süreyya İloğlu, Memleketimizde Teşkilatlı Zirai Kredi. Ankara 1968, s. 37.

en önemlisi, orta çiftçiyi kendi kendine yeter bir ekonomik ünite durumuna getirmektir.

Bu amaçlara erişmek üzere, kredi teknik yardımıyla birlikte ve daha önce yapılmış planlar uyarınca verilerek etkili şekilde kontrol edilir. Ancak, burada kastedilen, alışlagelmiş kontrol olmayıp eğitici, yöneltici ve yardım edici bir kontroldür. Bu anlamda kontrol, örneğin, bir traktörün yalnızca satın alınıp alınmadığını denetlemeyi değil; buna olan ihtiyacın saptanması, teknik niteliklerinin belirlenmesi, amaca uygun kullanılması, işletmeye yapacağı katkı gibi konularda çiftçiye yardımı da içerir¹⁰. Kredi, teknik yardım ve etkili kontrol olarak saydığımız bu üç faktörün uygun oranlarda ve tek elden temini, bu kredi sisteminin ayırıcı özellikleridir. Bu halile tarımsal kredi kurumlarımızca çeşitli fonlardan açılmakta olan projeli kredilerden farklı oldukları gibi, Toprak-su örgütüne açılan kredilerden de, bu sonuncular işletmeyi ve üretim safhalarını bir bütün olarak ele almadıkları, yalnız belirli projelerin gerçekleşmesini kredilendirdikleri için farklıdırlar. Ziraat Bankası ve kooperatiflerce açılmakta olan çevirme, donatım, tesis, arazi edindirme, tohumluk gibi tek-amaçlı geleneksel kredilerle, işletmeyi ve üretim sürecini bir bütün olarak ele alan kontrollü kredilerin farkı ise açıktır.

Ülkemizde 1964 yılından beri uygulanmakta olan kontrollü kredi sistemi, A.B.D. Tarım Bakanlığı'na bağlı *Farmers Home Administration* -FHA- isimli örgütten esinlenerek getirilmiştir. Ancak, Amerikan sistemi biçimsel planda benimsenmiş olup, amaçlar yönünden bünyemize uyan önemli değişiklikler yapılmıştır.

FHA, *düşük seviyeli çiftçi* denilen ve diğer kredi kurumlarından kredi alma olanağı bulamayan yoksul çiftçileri kredilemeye yönelmiştir. İhtiyaçlarını çiftliğindeki çalışmasıyla elde ettiği gelire karşılayamayan çiftçiler *normal kredi hattı*'nın altında sayılarak, bu kişilere *normal kredi hattı*'na gelinceye kadar kredi verilmektedir¹¹. Supervised credits «kontrollü krediler» diye adlandırılan bu krediler, yapılan 5 yıllık planlar uyarınca her türlü kuruluş, çevirme, donatım, onarma giderlerini içermektedir. Çiftçinin konut ve tüketim giderlerinin de bu kredi kapsamına sokulduğu gö-

¹⁰ Z. B.'nin 11.3.1964 tarih ve 3081 sayılı Genelgesi.

¹¹ Ferda Okar; «Amerika'da Kooperatifler - III» Z. B. Kooperatifçilik Dergisi. Yıl 4, S. 16, Ocak - Mart 1968, s. 28-30.

rılmektedir¹². Böylece, üretici duruma gelinceye kadar gerekli bütün yardımları yapmak; verilen kredilerin tüketime kaymasının önüne geçilmek istenmiştir. Kendi kendine yeter duruma gelerek, *normal kredi haddi*'ni aşan çiftçiler artık bu sistemden çıkartılır. Bu durumdaki çiftçiler, zaten normal tarımsal kredi kurumlarından yararlanabilecek duruma gelmişlerdir. FHA, son 25 yılda 7-10 milyar dolar kredi vermiştir¹³. Ancak, toplam tarım kredileri içindeki payı düşüktür. Örneğin, 1962 yılında bu pay % 4 civarındaydı¹⁴.

Diğer kredi kurumlarının aradığı teminata sahip olmayan küçük çiftçileri hedef alan FHA uygulaması, orta çiftçiyi kredilendiren bizdeki uygulamadan farklıdır. Ancak, kredilerin planlar uyarınca verilmesi ve uygulamanın taşra örgütleri vasıtasıyla adım adım izlenmesi yönlerinden FHA sistemi geniş ölçüde benimsenmiştir¹⁵. Sistem, ABD dışında da uygulama alanı bulmuştur. Bazı Latin Amerika ülkeleri ile Tunus ve Hindistan bunlardan başlıcalarıdır¹⁶.

Ülkemizde kontrollü kredi uygulaması hazırlıklarına 1960 yılında başlanmıştır¹⁷. Sonunda, 24 Nisan 1963 tarihinde Hükümetimizle Milletlerarası Kalkınma Teşkilâtı -AID- arasında bir proje anlaşması imzalanmıştır. Kontrollü kredilerin temelini oluşturan bu anlaşmayla 25 milyonu AID, 25 milyonu da Türk Hükümetince

¹² Nureddin Hazar : «AID Yardımından Yapılan Amerikan Gezisi Üzerine Düzenlenen Rapor,» Not Dergisi, C. 4, S. 14, Aralık 1965, s. 82-85.

¹³ Okar, age., s. 28-30.

¹⁴ Hazar, «AID Yardımından...» s. 82.

¹⁵ FHA'nın her eyalette bir bürosu vardır. Bunlara bağlı olan vilâyetlerde «county» ise bir denetçiyle sekreterden oluşan bürolar kurulmuştur. Çiftçiyle yakın ilişkiyi bu bürolar sağlar. Bkz.: Hazar, «AID Yardımından...» s. 82-83.

¹⁶ Kontrollü krediler uygulaması Paraguay'da 1943, Brezilya'da ise 1948 yılında başlamıştır. Brezilya'da Acar isimli ayrı bir tarımsal kredi örgütü bu kredinin uygulamasıyla görevlendirilmiştir. Acar, FHA'a benzer şekilde köylüyü bir yandan teknik tarıma alıştırırken, bir yandan geleneksel kredi kurumlarına başvurabilecek duruma getirmeye uğraşan geçici nitelikte bir örgüttür.

Hindistan'da ürün esasına göre yürütülen benzer bir sistem mevcuttur. Tunus'ta ise az sayıda aydın çiftçiyi hedef alan bir uygulama görüyoruz. Ancak burada kredi ile malî yardım içiçe girmiş durumdadır. Daha geniş bilgi için Bkz. : «Gelişme Halinde Bulunan.....» s. 99-100.

¹⁷ Çalışmalara esas teşkil etmek üzere, AID tarafından tarımsal kredilerimiz hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Bkz. : Ralph U. Battles, Report on Agricultural Credit in Turkey-Çoğaltma-USAID, Ankara, October 1960.

verilmek üzere 50 milyon liralık bir fon tesis edilmiş : uygulamanın kaynak ve özellikle teknik personel yetersizliği yüzünden seçilecek pilot bölgelerde başlaması da kabul edilmiştir¹⁸.

Bu çerçeve içinde, pilot bölgeler olarak seçilen Denizli ve Erzinan illeri ile bunlara bağlı ilçelerde uygulamaya geçildi. Yıllar içinde yeni il ve ilçelerin katılmasıyla uygulama alanı genişletildi. Program halen 40 il ile bağlı ilçelerinde yürütülmektedir. Programa alınan şube sayısı ise 281'dir. Programı yurt çapında yönetmek üzere üçlü bir örgütlemeye gidilmiştir :

i — Merkez Örgütü

Kontrollü krediler programının ilkeleri ile temel politikasının saptanması yetkisi Maliye, Ticaret, Tarım Bakanlıkları ile Devlet Planlama Teşkilâtı, Amerikan Yardım Heyeti ve Z. B. temsilcilerinden oluşan Esasları Tespit Komitesi'ne aittir. Bu komite en yüksek düzeydeki karar organıdır.

Z.B. bünyesinde programı yürütmek üzere Kontrollü Ziraat Kalkınma Kredileri Müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlüğün Tarım Bakanlığı ile ilişkileri koordinatörlüklerce yürütülmektedir.

İller seviyesindeki ilişkiler ise, proje il koordinatörü olan il merkezindeki Z.B. Müdürü ile Tarım Bakanlığını temsil eden bakanlık il koordinatörü tarafından sağlanır¹⁹.

ii — Taşra Örgütleri

Programa alınan illerde, banka müdürünün sorumluluğu altında bir il merkez örgütü kurulur. Bu örgütte müdür yardımcısı dışında, ziraat başmühendisi, Amerikalı uzmanlar, yeter sayıda ziraat mühendis ve teknisyeni, veteriner, eğitim-yayın-film servisi elemanları, tercüman, şöför ve banka memurları bulunur²⁰.

İlçe seviyesinde ise, şube müdürü başkanlığında kredi mühendisi, ziraat mühendis veya teknisyeni gibi unsurlardan oluşan bir ekip kurulur.

¹⁸ Aykut Herekman, Türkiye'de Tarım Sektörüne Yapılan Yardımlar ve F.E. O.G.A. Eskişehir İ.T.İ.A. Yayını, Ankara 1969, s. 83; İloğlu, a.ge., s. 37.

¹⁹ Z. B. 3081 sayılı Genelge.

²⁰ Ibid.

iii — Ayırma Komiteleri.

Kredi almak üzere başvuran çiftçilerin bu krediye lâyık olup olmadıkları konusunda bağlayıcı olmayan kararlar almakla görevlendirilen bu komiteler programa dahil ilçelerde kurulur. Komite de yerel banka müdürü, tarım teknisyeni, muhtar, ziraat odası temsilcisi ve veteriner yer alır. Kredi talep eden, kooperatif üyesi ise, kooperatif müdürü de toplantıya katılır. Başlangıçta komiteye dahil edilen öğretmen, sonradan çıkartılmıştır²¹.

II. B Ö L Ü M

KONTROLLÜ ZİRAİ KALKINMA KREDİLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

Kontrollü krediler programı, tarımsal krediler içindeki hacimleri yönünden olmasa da, taşıdıkları özellikler nedeniyle reform niteliğinde değişiklik ve iyileştirmeler getirmiştir. Bu bölümde, söz konusu kredilerin ayırıcı özellikleriyle yararları, olanak ölçüsünde geleneksel tarım kredileri ile karşılaştırmalı biçimde incelenecektir.

A — Kredilemede Seçicilik :

Programa belirli özellikteki tarımsal işletmelerin alınması; diğer bir deyişle, kredinin seçici şekilde verilmesi kontrollü kredilerin en yapıcı yanlarıdır. Gerçekten, ülkemizde sayıları 4 milyonu aşan çiftçi ailesi vardır. Bunlardan büyük çoğunluğu asgarî geçim seviyesindedir. Halbuki tarımsal işgücünün, faal nüfusa oranının kalkınma planlarında öngörüldüğü şekilde nispi azalması, bazı çiftçilerin kendi tüketimlerini aşan miktarda ürün elde ederek, bunu şehirleşmeye paralel şekilde, piyasaya arzetmesiyle mümkündür. Tarımsal ürünler ihracının arttırılması hedefi ise, piyasaya arz edilecek ürün fazlasının daha da çok olmasını gerektirir¹. Bu amaçla, sınırlı olan kredi imkânları, çok sayıda çiftçiye küçük kesitli krediler halinde dağıtılmak yerine, piyasa için üretim yapma potansiyeline sahip belirli işletmelere yöneltilmelidir.

²¹ Ayırma Komitelerinin teşekkül tarzındaki değişimleri izlemek için Z. B.'nin 3081, 3279, 3562 ve 3778 sayılı Genelgelerini sırasıyla inceleyiniz.

¹ Battles, a.g.e., s. 45.

Çiftçilere Z.B. ve kooperatiflerce kredi açılabilmesi, kredi cinsine göre çeşitli şartlara bağlanmışsa da, çiftçilerin büyük çoğunluğunun her yıl aynı veya artan miktarlarda, bir cins *abonman kredisi*² haline gelen Z.B. ve kooperatif kaynaklarına başvurduğu bir gerçektir. Özellikle yoğun kredi dağıtma zamanlarında, köylülerin kamyonlara doluşarak kooperatiflere topluca gittikleri, alacaklıların kapılarda beklediği; bu dönemlerde kahve, bakkal ve benzeri köy esnafının iş hacminde bir canlanma olduğu, yabancı uzmanların bile gözleyebildiği gerçeklerdir³. Bu nedenlerle, kontrollü krediler programına alınacak çiftçilerin aşağıda görüleceği üzere titizlikle seçimi, zaman alıcı olmakla birlikte, isabetlidir.

Gerçekten, kredi açılacak kişilerde çiftçi olmak ve tarımla uğraşmak, fazla borçlanarak ödeme gücünü kaybetmemiş bulunmak, tefeci olmamak, krediyi tarımsal amaç ve gereklerle talep etmek gibi bazı şartlar aranmaktadır. Ayrıca, daha özel nitelikteki şu hususlar da dikkate alınır : i — Çiftçinin, gerekli iyileştirmeyi şahsen ya da uygun şartlarla başka kaynaklardan temin edeceği krediyle yapma olanağına sahip bulunmaması; ii — İşletmenin iyileştirilmesinde, kredi yetkilileriyle işbirliği yapmaya yatkın olması ve temel tarımsal bilgi ve tecrübesi bulunması; iii — Z.B. ve kooperatifleri ile ilişkilerinin güven verici görünmesi⁴.

Kredi talep eden çiftçinin kendisinde aranılan bu şartlar ve nitelikler yanısıra tarımsal işletmesinin de belirli ölçülere uyması gerekmektedir. Gerçekten, Tablo 3'de görüldüğü gibi, tarım arazisinin, dahil edildiği arazi sınıfı ve iklim bölgesine göre belirli taban ve tavan yüzölçümleri arasında bulunması gerekir.

Arazi büyüklüklerinin hesabında, «fiilen işleme» ilkesi benimsenmiş; çiftçinin mülk, kira, ortakçılık, yarıcılık gibi şekillerden hangisine tabi olduğu hususu, gerçekçi bir tutumla, dikkate alınmamıştır⁵.

Bağ, bahçe, zeytinlik gibi tarla arazisi dışında kalan arazilerin yüzölçümünü tarla arazisine çevirmek üzere belirli katsayılar sap-

² Z. B. 3081 sayılı Genelge.

³ Battles, a.g.e., s. 9-11.

⁴ Genel nitelikteki bu şartların tamamı için Bkz. : Z. B. 3081 sayılı Genelge, İzahname.

⁵ Z. B.'nin 3450 sayılı Genelgesi.

(Tablo 3)

Kontrollü Ziraî Kalkınma Kredisi Muhatapı Olabilecek Çiftçilerin
— Tarım Arazisi Büyüklüğünü Gösterir Cetvel —
(dönüm)

İKLİM BÖLGELERİ		Sınıf I.		Sınıf II.		Sınıf III.		Sınıf IV.	
		Kıraç	Sulu	Kıraç	Sulu	Kıraç	Sulu	Kıraç	Sulu
Kurak	Taban	50	12.5	62.5	15.50	75	18.75	100	13.75
	Tavan	800	200	1000	248	1200	300	1600	200
Hayvancılık dahil Tavan		1200	300	1500	372	1800	450	2400	330
Yarı-kurak-Soğuk	Taban	36	12	45	15	54	18	72	13.25
	Tavan	576	192	720	240	864	288	1152	212
Hayvancılık dahil Tavan		864	288	1080	360	1296	432	1728	313
Yarı kurak	Taban	20	10	25	12,5	30	15	40	11
	Tavan	320	160	400	200	480	240	640	176
Hayvancılık dahil Tavan		480	240	600	300	720	360	960	264
Yarı nemli	Taban	15	7,5	18.75	9.25	22.5	11.25	30	8.25
	Tavan	240	120	300	148	360	180	480	132
Hayvancılık dahil Tavan		360	180	450	222	540	270	720	198
Nemli	Taban	10	5	12.5	6.5	15	7,5	20	5.5
	Tavan	160	80	200	100	240	120	32	88
Hayvancılık dahil Tavan		240	120	300	150	360	180	480	132

Kaynak : Z. B. 3081 No.lu Genelge Eki, 7 No.lu Tablo.

tanmıştır⁶. Örneğin, kurak iklim bölgesindeki 1. sınıf kuru bağ-bahçe arazisi için bu katsayı 4'dür. Buna göre, aynı nitelikteki tarla arazisinin taban limiti olan 50 dönüme ulaşmak üzere $50/4 = 12,5$ dönümlük bağ-bahçeye sahip olmak, kredi almak için yeterli olmaktadır.

İşletmede hayvan varlığının bulunması halinde, bunlar da belirli katsayılarla tarla arazisi ölçüsüne çevrilmektedir. Ancak, hayvan varlığı arazi noksanının en çok % 50'sini kapatmak üzere hesaba katılabilmektedir. Diğer bir deyişle, taban limitinin en az % 50'si kadar araziye sahip olmak şartıyla, eldeki hayvanlar arazi noksanını tamamlamakta kullanılabilecektir⁷. Ayrıca, hayvan varlığının yapılan tarıma yönelmiş olması ve onunla bir bütünlük teşkil etmesi de gerekmektedir.

Program, orta çiftçiyi kredilendirmek amacındadır. Tablo 3'deki taban yüzölçümleri, 1964 yılındaki ilk şekilleriyle daha geniş tutulmuştu. Sonradan, 1965 ve 1967 yıllarında % 50'şer oranında indirimler yapılarak şimdiki taban limitlerine ulaşılmıştır⁸. Örneğin, kurak iklim bölgesindeki 1. sınıf kuru tarla arazisinin halen 50 dönüm olan limiti, başlangıçta 200 dönümdü. Söz konusu indirimlerle programdan daha çok sayıda ve daha küçük çiftçilerin de yararlanması öngörülmüştür. Yine de küçük çiftçilerin program çerçevesine alındığı söylenemez. Zira, Tablo'daki çeşitli iklim ve verimlilik bölgelerindeki arazilerin taban limitleri ortalaması 24,3 dönümdür. Oysa, ülkemizde toprağı olan çiftçi ailelerinin % 55'i bundan daha küçük araziye sahiptir⁹. Kaldı ki, sayıları 1,2 milyonu aşan topraksız çiftçi ailesi bu hesabın dışında tutulmuştur.

Öte yandan, uzun süre muhafaza edilen tavan limitleri 1971 yılında % 100 oranında yükseltilerek, programın kapsamı varlıklı

⁶ Katsayılar için Bkz. : Z. B.'nın 3081 sayılı Genelgesi Eki'ndeki 8 No.lu Tablo.

⁷ Örneğin, kurak bölgelerin 1. sınıf kuru tarla arazi kesiminde her merinos koyunu, aynı bölgedeki 1,5 dönümlük tarla arazisiyle eşdeğerli sayılmıştır. Ancak, krediye hak kazanmak için $50/1,5 = 34$ koyuna sahip olmak yeterli değildir. 25 dönümlük tarla arazimiz varsa, kalanını $25/1,5 = 17$ koyunla kapatabiliriz. Çevirme katsayıları için Bkz.: Z. B. 3081 sayılı Genelge Eki'ndeki Tablo 8-A.

⁸ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. : Z. B. 3279 ve 3450 sayılı Genelgeleri.

⁹ Bu oran, Gürgân Çelebican, «Köy Envanter Etüdüleri'ne Göre Türkiye'de Tarımsal Toprakların Dağılımı», AÜHFĐ. C. XXIX, S. 1-2, s. 331'deki tablodan yararlanılarak hesaplanmıştır.

çiftçiler lehine de genişletilmiştir¹⁰. Bu değişiklikle erişilen Tablo 3'deki tavan limitleri ortalaması —hayvancılık hariç— 391 dönüme yükselmiştir. Topraklı çiftçi ailelerinden ancak % 2.41'inin 200 dönümü aşan büyüklükte araziye sahip olduğu¹¹ gerçeği ışığında, programın küçük bir azınlık dışında varlıklı çiftçileri de kapsamına aldığı söylenebilir.

Bütün bunlara rağmen, kontrollü kredilerin küçük çiftçi sorununa yönelmediği şeklindeki bir eleştiri haklı görülemez. Zira, küçük arazi parçalarında kurulmuş küce işletmeler, ekonomik birimler haline getirilme olanağından yoksundur. Böyle çiftçilere ödeyemeyecekleri krediler açmak, üretimde paralel bir artış yaratmaya çağından, onları örgütlenmemiş piyasaya başvurma zorunda bırakabilecek, ekonomide enflasyonist etkiler yaratacaktır. Küçük çiftçilerin durumu, uzmanlaşmış kredi kurumlarınca değil, hükümetin malî yardım programları çerçevesinde ele alınmalıdır. Nitekim, ülkemizde küçük tarım işletmeleri rantabilitesi % 6-7 kadardır. Kredinin üreticiye maliyeti bu oranı aştığında, küçük çiftçi bir cins gelir iskontosuna maruz kalacak, durumu daha da kötüleşecektir.

Gerek çiftçide gerek işletmesinde aranılan bu şartların varlığının tahkiki, şimdi görüleceği üzere, uzun bir inceleme sürecinden geçer.

Kontrollü kredi almak isteyenler, Z.B. şube ve ajanslarına yazılı ya da sözlü olarak başvururlar¹². Kendilerine *kredi istek beyanamesi* doldurtulup, adlarına birer *çiftçi dosyası* açılır. Bundan sonra kredi talepleri kredi mühendisi, yerel banka yetkilileri ve

¹⁰ Bkz. : Z. B. 3925 sayılı Genelge. Daha önce tavan limitlerini % 20'ye kadar aşma yönünde bazı şubelere verilen yetkiler aynı genelgeyle kaldırılmıştır.

¹¹ Çelebican, a.g.e., s. 331'deki tablo. Anılan Köy Envanter Etüdlerindeki toprak mülkiyeti dağılımı, toprakları verimlilik ve iklim bölgesi yönlerinden Tablo 3'deki gibi bir sınıflandırmaya tabi tutmamıştır. Bu nedenle, söz konusu Tablo'daki taban ve tavan yüzölçümlerinin ağırlıksız aritmetik ortalamalarının, Envanter Etüdleri toprak dağılımı yüzdeleri içindeki yerini belirten % 55 ve % 2,41 oranlarının kaba bir hesaplama biçimi olduğu dikkate alınmalıdır. Daha sıhhatli bir ölçü, programa dahil arazi alanının proje sayısına bölünmesiyle bulunabilir ki, bu da 91,4 dekar civarındadır.

¹² Kredi talep eden T. K. K. ortağı ise, ilk müracaat kooperatife yapılır. Yönetim kurulunun olumlu kararına bağlanan talep kooperatifçe yerel bankaya gönderilir. Sonraki işlemler ortak olan ve olmayanlar bakımından aynıdır.

oluşumunu daha önce gördüğümüz ayırma komitesi tarafından üçlü bir incelemeye tabi tutulur :

i — Kredi mühendisi, çiftçinin aranılan özel ve genel şartları sağlayıp sağlamadığı; işletmesinin iktisadi bir ünite tesisine uygunluğu ile gerekli kredi miktarının saptanması hususları üzerinde durur¹³.

ii — Talebi uygun bulduğunda¹⁴ kendisi de dahil olmak üzere, yerel banka yetkilileriyle ikinci bir inceleme yapılır. Bu incelemede, çiftçinin ödeme gücü, bankayla geçmişteki ilişkileri de gözönüne alınarak, kredi açılması konusunda Bankanın resmi görüşü belirlenir.

iii — Ayırma komitesinin bakış açısı ise, teknik hususlardan çok çiftçinin kişiliğine yönelmiştir. Bu nedenle, özellikle çiftçinin ahlâkî durumu, modern tarıma ve bankayla işbirliği yapmaya yatkınlığı üzerinde durulur.

Bu üç sayfayı da olumlu kararlarla geçiren bir dosya¹⁵, kredi açılmaya aday haline gelmiştir¹⁶. Kredinin fiilen açılması, nasıl yapılacağını aşağıda göreceğimiz çiftlik planlarının belirli makamlarca onaylanmasından sonra gerçekleşir. Aslında, kontrollü kredileri geleneksel tarım kredilerinden ayıran başlıca özellik, planlar uyarınca verilmesidir.

B — Planlar Uyarınca Kredileme :

Kredi mühendisi çiftçiyi ziyaret ederek, işletmenin bir iktisadi ünite haline getirilmesi için gerekli hususları, çiftçinin önerilerini de dikkate alacak bir plan taslağı şeklinde birleştirir. Bilâhare daha ayrıntılı şekilde uzun vâdeli ve yıllık çiftlik planlarını hazırlar.

¹³ Z. B.'nin 3081 sayılı Genelgesi.

¹⁴ Kredi mühendisinin talebi uygun bulmaması halinde, çiftçinin dosyayı bir defa da ayırma komitesinde incelettirme hakkı vardır.

¹⁵ Ayırma komitesinin kredi mühendisi ile yerel banka yetkililerinin müştereken ya da bunlardan birinin verdiği olumsuz karara uyması halinde, karar kesinlikle reddedilir. Komite, bu sonuçlardan birinin olumsuz karar verdiği bir talebi kabul ederse, reddeden tarafın süresi içinde itiraz etmemesi halinde, talep kabul edilmiş olur. Olumsuz karar veren taraf itiraz ederse, nihai karar itiraz mercii olan il merkez örgütüne verilir.

¹⁶ Kredi taleplerinin kabul veya reddi konusunda rakamlı bir örnek üzerinde durulabilir : Eskişehir bölgesinde Haziran 1968'e kadar 16888 çiftçi programa katılmak üzere başvurmuş; bunlardan 308'inin talebi reddedilmiştir. Red sebepleri :

Uzun vâdeli çiftlik planı, çiftçinin mevcut ve temini gerekli kaynaklarının, işletmeye verilmek istenen biçime göre, en rasyonel kullanımının sağlanmasının planlanmasıdır. Bu amaçla,

- i — Eldeki kaynaklar ve hedef saptanır;
- ii — Temini gerekli girdiler ile izlenecek tarımsal teknikler belirlenir;
- iii — Arazinin ve bölgenin özellikleri ışığında yetiştirilmesi gereken ürün ve rotasyonu tayin edilir;
- iv — İşletmede yapılması yararlı görülen iyileştirmeler ve maliyetler hesaplanır¹⁷.

Perspektif plan niteliğindeki uzun vâdeli plan hedeflerine zaman içinde nasıl yaklaşılacağı yıllık planlarla tespit edilir. Buna göre yıllık çiftlik planları, uzun dönemli amaçlardan hangilerinin ve ne oranda o yıl gerçekleşebileceğini; yıl içinde yapılacak iyileştirme ve yatırımları; yıllık gelir ve giderler ile alınacak kredileri ve ödenecek borçları gösteren belgelerdir. Bir ekim mevsiminden diğer ekim mevsimine kadar olan süreyi kapsayan bu planların, ekim mevsiminden önce hazır olmaları gerekir.

Bu şekilde hazırlanan planların onaylanmasıyla kredi açılma işlemine girişilebilir. Ancak onaylama bir çiftçiye açılacak yatırım kredileri ile işletme kredileri toplamına göre farklı mercilerce yapılmaktadır. Şöyle ki, Bankanın 2. sınıf şubeleri toplam 50 bin liraya; 1. sınıf şubeleri ise 75 bin liraya kadar olan kredi taleplerini resen onaylayabilmektedirler. Şubeler, limitleri aşan talepleri il merkez örgütüne göndermek zorundadırlar. Ancak, merkez örgütünün resen onaylama yetkisi de 100 bin lira ile sınırlandırıldığından, bu limiti aşan talepler Kontrollü Ziraî Kalkınma Kredileri Müdürlüğü'nün onayına sunulur.¹⁸ Uygulamanın ilk yıllarında limitler çok daha dar tutulmuştu ve taleplerin önemli bir kısmı üst mercile-

i — Z. B. ve kooperatiflerle geçmişteki ilişkileri normal olmayanlar; % 60,

ii — Limit ölçüleri fazla gelenler, % 20;

iii — Arazisi rantabl çiftlik planlamasına elvermeyenler; % 10;

iv — Diğer nedenler (teminat vs.) % 10, Bkz.: «Ziraî Kalkınma Kredileri çalışmaları,» Not dergisi, Ekim 1968, S. 21, s. 26.

¹⁷ Gerekli konularda Tarım Bakanlığı ve Topraksu yerel örgütleri ile işbirliğine gidilir. Bkz.: Z. B. 3081 sayılı Genelge; Battles, a.g.e., s. 39.

¹⁸ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz.: Z. B.'nin 9.10.1972 tarih ve 4049 sayılı Genelgesi.

re havale edilmektedir. Zamanla, şubelerin konuya hâkimiyet kazandıkları ve üst mercilerin program uygulamasının genel yönetimine daha çok zaman ayırabilmeleri için belirtilen yüksetmeler yapılmıştır¹⁹.

Planları onaylayan merciler, kredinin açılmasını kabul etmiş olduklarından, yerel banka şubesine kredi açma emri verirler. Emri alan şube, çiftçi adına i — Kontrollü yatırım kredileri, ii — Kontrollü işletme kredileri olmak üzere iki carî hesap açar. (Ancak, kooperatif üyesi olanların 25 bin lirayı aşmayan işletme kredisi işlemleri kooperatifçe yürütülür)²⁰. Açılan bu carî hesapların muhakkak ikraz edilmesi gerekmez²¹. Bunların tasarrufu kredi mühendisinin denetimi altındadır.

(TABLO 4)

Z.B.'nce Üreticiye Açılan Kredilerin Çiftçi Başına Ortalaması²²

Yıllar	kredinin cinsi çevirme	sürüm ve satış	donatım	verimlendirme ve iyileştirme	arazi edindirme ve tesis	ziraat sanatları
1968	1313	1561	9956	2133	1859	90515
1969	1421	1626	10272	2260	2279	91370
1970	1611	1898	9804	2980	2340	77290
1971	1657	1951	8304	3422	2502	70268
1972 (vi)	1818	2603	14765	3635	2632	75370

¹⁹ Gerçekten, ilk iki uygulama yılında, kredi mühendisi her çiftçi dosyasını kredi miktarı ne olursa olsun il merkez örgütüne gönderiyor; bu sonucunu ise, talep edilen yatırım kredileri toplamı 50 bin liraya kadar olanları resen karara bağlayıp, bu miktarı aşanları Kontrollü Ziraat Kalkınma Kredileri Müdürlüğüne gönderiyordu. Bkz. : 3081 sayılı Genelge. 18.10.1966 tarih ve 3392 sayılı Genelge ile, yatırım kredileri toplamı 25 bin liraya kadar olanlarda il merkez örgütüne resen karar verme yetkisi tanındı.

²⁰ 186 sayılı Kooperatifler Gn. Md. Genelgesi uyarınca.

²¹ Bu yüzden, ilgili hesaplarda Açılan Krediler ile İkrazat tutarları arasında daima ilki lehine fark görülür.

²² Kaynak : Not dergilerindeki tablolardan yararlanılarak hesaplanmıştır.

C — Ortalama Miktar ve Vâde Yönünden Uygunluk :

Toplam tarımsal kredi arzının yeterliliği kadar, çeşitli tarım kredilerinden çiftçi başına düşen ortalama miktar, yani kredinin kesiti de önemlidir. Geleneksel tarım kredileri bu açıdan incelendiğinde durumu olumlu karşılamak güçtür.

Tablo 4'ün incelenmesinden, donatım kredileri ile ziraat sanatları kredilerinin nispeten büyük kesitli oldukları göze çarpmaktadır. Ne var ki, bunların, bankaca doğrudan doğruya üreticiye açılan krediler içindeki payları büyük değildir. Gerçekten, Mayıs 1972 itibarıyla bu paylar, donatım kredileri için % 30 dolayında, ziraat sanatları içinse yalnız % 7'dir. % 58 ile en büyük paya sahip olan çevirme kredileri ise en küçük kesitli kredi cinsini temsil etmektedir. Yalnız bu kredi için 765.200 hesap açılmıştır. Aynı rakam 1969 yılı için 1.159.900 idi. Bu kredinin miktarı, çiftçinin yetiştirdiği ürün cinsi ile sahip olduğu arazi miktarını dikkate alan katı bir formüle göre hesaplanır. Ancak, dönüm başına verilen miktarlar, gerçek üretim maliyetlerinin çok altında kalmaktadır. Öte yandan, Tablodaki miktarların ortalama olduğu, birçok çiftçinin görülenin de altında kredilendirildiği hususu gözden kaçırılmamalıdır.

Tarım kredi kooperatiflerince verilen kredilerde ise 1963-1971 yılları ortalaması 1.216 TL'dir. Dönemin son yıllarında hafif bir yükselme görülmektedir. Nitekim, kredi ortalamaları 1969, 1970 ve 1971 yılları için sırasıyla 1688, 1627 ve 1817 TL.'na yükselmiştir²³. Ancak fiyat yükselmeleri dikkate alındığında, bunun gerçek bir artışı yansıtmadığı görülebilir. Kaldı ki, faiziyle birlikte eski borcu ödeyebilmek için gittikçe daha fazla borçlanmak gereğinin de bu yükselmede payı olabilir. Elde edilen kredi ise, üretim düzeninde değişiklikler yaratmaya elverişli büyüklükte olmadığından işletme faaliyetlerinin dışındaki amaçlara, özellikle tüketime kaymaktadır. Bu nedenlerle Bankanın ve kooperatiflerin artan kredi imkânlarını, aynı kredi düzeninde, aynı küçük dilimler halinde dağıtmaya devam etmesi, tarım sektöründe olumlu etkiler yaratmaz²⁴. Kaldı ki, tüketime kaydıkları ölçüde enflasyonist etkilere yol açmaları da önemli bir sakıncadır.

²³ Anılan yıllara ait ortalama kredi rakamları için Bkz. 1971 Yılında Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri, Ankara 1972, s. 22.

²⁴ T. Güngör Uras — Yılmaz Karakoyunlu, Tarım Kredisi Sorunu, DPT/İPD, Nisan 1969 —çoğaltma— s. 5, 7.

Kontrollü krediler aynı açıdan gözönüne alındığında, durumun çok daha ümit verici olduğu görülecektir.

(TABLO 5)

Kontrollü Ziraî Kalkınma Kredilerinin Ortalama Büyüklüğü²⁵
(1000 TL.)

Yıllar	Ort. Kr. Mik.	Yıllar	Ort. Kr. Mik.
1964	47.678	1969	26.024
1965	34.782	1970	19.685
1966	29.081	1971	27.024
1967	22.078	1972 XI.	49.063
1968	26.312		

1964-1972 yılları ortalaması 31.303 TL. civarındadır. Rakamları değerlendirirken, bunlara çiftçinin kendi tasarruflarının da katılacağı ilkesi unutulmamalıdır. Bu kredide, çiftçinin katkısı da dikkate alınarak işletmeyi ekonomik ünite haline getirmek için gerekli cins ve miktardaki kredinin tek elden verilmesi esastır. Bu yüzden, çiftlik planlarına dayanılarak hesaplanan kredi miktarları, tamamı icabı, yeterli büyüklükte olacaktır.

Geleneksel tarım kredileri, ortalama kesitlerinin küçüklüğü yanı sıra, vâdeleri yönünden de, tarım sektörünün finansman ihtiyacına uygun görünümde değildir.

(TABLO 6)

Tarımsal Kredilerin Vâdelerine Göre Bölünümü²⁶
(% olarak)

	1965	1967	1969
Kısa vâdeli krediler	88.18	85.20	84.45
Orta vâdeli krediler	8.96	11.61	12.34
Uzun vâdeli krediler	2.86	3.19	3.21

²⁵ Kaynak : Kontrollü Ziraî Kalkınma Kredileri Aylık Durum Cedveli, Kasım 1972'deki rakamlara dayanılarak hesaplanmıştır.

²⁶ Aruoba, a.g.e., s. 80-81 Tablo 1'deki rakamlardan kısaltılarak düzenlenmiştir.

Tablo 6'da, yatırım kredileri toplamının % 15'i aşmadığı görülmektedir. Plasmanlarını geniş ölçüde yabancı kaynaklara dayandırmak zorunluluğundaki Z.B. yönünden bu durum kaçınılmaz ise de, bu dağılımın kalkınma plan ve programlarındaki hedeflerle uyuşmadığı açıktır. Buna karşılık, kontrollü kredilerin işletme ve yatırım kredisi şeklinde bölümü, tarımın ihtiyaçlarına ve kalkınma planlarında verilen önceliklere uygundur. Gerçekten, Tablo 7'de görüldüğü üzere, yatırım kredileri ortalaması % 90'ın üzerindedir.

(TABLO 7)

Kontrollü Kredilerin Vâdelerine Göre Bölünümü ²⁷		
Yıllar	İşletme Kr.	Yatırım Kr.
1966	0.07	0.93
1967	0.08	0.92
1968	0.09	0.91
1969	0.09	0.91
1970	0.09	0.91
1971	0.10	0.90
1972 vi.	0.11	0.89

İşletme kredilerinde vâde, ürünün elde edileceği mevsimde bitmek üzere en çok bir yıldır. Orta ve uzun vâdeli yatırım kredilerinde ise, klasik tarımsal kredilerdeki süreler esas alınmıştır²⁸. Ancak, her cins kredi yıllık taksitlerle ödenmekle birlikte, taksitlerin miktar ve vâdelerinin çiftçinin durumuna göre ayarlanması imkânı verilerek sisteme esneklik kazandırılmıştır.

D — Kontrol ve Geri Ödenme :

Menfi tasarruf yapmakta olan çiftçinin, şu veya bu yolla ele geçirdiği krediyi tüketim ihtiyaçlarına yöneltmesi, kaçınılmaz bir

²⁷ Not dergilerindeki rakamlara dayanılarak hesaplanmıştır. 1964 ve 1965 yıllarına ait kontrollü kredi rakamlarının vâdelere göre bölümüne rastlanmıştır.

²⁸ Vâdelerin, orta vâdeli kredilerde 5, uzun vâdelilerde ise 20 yılı; her durumda bu kredilerle elde edilecek aktif kıymetlerin, işletmede yararlı olarak kullanılacakları sürelerin yarısını geçmemesi öngörülmüştür. Bkz. Z. B. 3081 sayılı Genelge.

kötülüktür. Aslında, çiftçinin üretici duruma geçinceye kadarki tüketim ihtiyaçlarının da kredilendirilmesi gerekir. Ancak, bu tarımsal kredi kurumları dışında devletin malî yardımıyla düzenlenecek bir konudur. Öte yandan, tarımsal kredi kurumlarının gerek küçük kesitli olmaları gerek vâdelerinin kısalığı yönünden tarımsal işletmede kullanılmaya uygun olmayan biçimdeki krediler vermeleri, tüketime kayma eğilimini hızlandırmaktadır. Tarım-dışı amaçlara yönelmiş bu kredilerin likiditelerini daha açıldıkları anda kaydedecekleri ortadadır²⁹. Dolayısıyla, kontrolleri söz konusu olamaz.

Tarımda kullanılmaya uygun özellikler taşıyan krediler ise yeterince kontrol edilememektedir. Bunda en önemli nedenler, tarımsal işletmelerin dağılımı ve ikraz edilen kredi birimi başına kontrol maliyetinin iktisadî sayılmayacak ölçüde yüksekliği, personel yetersizliği de ayrı bir nedendir.

Anılan bu nedenlerle, tarım sektörüne açılan kredilerin önemli bir bölümünün geri ödenmesi aksamaktadır. Tablo 8'de, II. Plan dönemi içinde açılan tarımsal kredilerden vâdesi geçen, taksitlendirilen, takipteki ve tahsili kabil olmayanların miktarı ile bunların toplam tarımsal kredi hacmi içindeki yerleri görülmektedir.

(TABLO 8)³⁰
(1000 TL.)

Yıllar	Ödenmesi aksayan tarımsal krediler	Tarımsal Kr. Toplamı	(1)/(2)
	(1)	(2)	
1968	1.196.575	7.638.872	% 15
1969	1.835.500	9.401.343	% 19
1970	3.004.903	10.542.232	% 28
1971	3.182.249	11.095.580	% 29
1972 VI.	3.459.772	10.871.441	% 32

²⁹ Uras-Karakoyunlu, a.g.e., s. 5.

³⁰ Kaynak : *Not* dergilerindeki rakamlara dayanılarak hesaplanmıştır. Faizi ödenmek suretiyle yenilediğinden takip konusu olmayan krediler, hesaplara dahil değildir. Miktarını saptama olanağı bulunmayan bu kredilerin büyük kısmının likiditelerini kaybettiklerini kabul etmek gerekir .

Dönemin son yıllarında oranın yükselmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir sorundur. Zira, geri ödemedeki aksamalar, zaten yeterli olmayan kredi arzını daha da darlaştırmakta; öte yandan enflasyonist etkiler yaratmaktadır.

Tüketime kaymayı engelleyici bir uygulama olarak, tohum ve gübre gibi bazı girdilerin aynı şekilde verilmesi yoluna gidilmişse de çiftçinin bu girdileri daha düşük fiyatla satarak, eline geçen parayı yine tüketimde kullanması önlenememiştir³¹. Bazı tesis ve ve arazi islahı kredilerinde, kredi yapılan işin ilerlemesine paralel biçimde tranşlar halinde verilebilir. Ancak, bütün bunlar uygulamadaki etkinlikleri bir yana, çiftçiyi ve tarımsal işletmeyi bir bütün olarak ele almadıklarından ideal çözümler olamaz.

Kontrollü kredilerde ise, işbirlikçi ve eğitici bir denetim söz konusudur. Zaten, programın başarısı da bu denetimin etkinliğine bağlıdır. Bu amaçla kredi mühendisi sıkça çiftlik ziyaretleri yaparak gelişmeleri izler; çiftçiye gerekli tarımsal bilgileri verir; değişen şartlara uyumunu sağlar; kayıt defterinin tutulmasını denetler, ürün durumunu ve gelişmeleri izler.

Alınan kredilerin yıllık çiftlik planlarındaki borç ödeme tablolarına göre ödenmesi gerektiğini belirtmiştik. Borç ödemelerinin takip ve tahsili de önemli bir kontrol imkânı yaratmaktadır. Gerçekten çiftçinin ödeme gücünde miras, rekor seviyede mahsul gibi öngörülemeyen bir artış doğduğunda vâde kısaltılır; doğal afetler, hastalık gibi durumlarda ise, vâdeler uzatılır.

Çiftçinin programa girebilmek için gerekli niteliklerden birini kaybetmesi ya da teminatın önemli değer kaybına uğraması halinde borcun tamamı muacceliyet kazanır. Kontrol yönünden en önemlisi ise, çiftçinin planlanan işleri zamanında ve gereği gibi yapmayıp, kredi mühendisinin ihtarına rağmen bir ay içinde yapmamakta direnmesi halinde de borca muacceliyet verilmesidir³².

Programa alınan çiftçiler, *çiftlik kayıt defteri* tutmak zorundadırlar. Bu defterde uzun vâdeli ve yıllık çiftlik planı; aile işgücü durumu; işletmenin aktif kıymetleri ve aylık gelir-gider kayıt

³¹ Bazı yazarlar bunda, tohum ve gübrenin ekim mevsiminden önce verilmemesinin de rol oynadığı görüşündedirler. Bkz.: Blalock, a.g.e., s. 38. Girdileri ucuz fiyatla kapatarak, gelir elde eden yeni bir aracı faaliyetin ortaya çıkması da ayrı bir sakıncadır. Bu konuda Bkz.: Uras.Karakoyunlu, a.g.e., s. 7.

³² 3081 sayılı Genelge.

tabloları bulunur. İşletmenin öz varlığındaki değişmelerin bu yolla izlenebilmesi, önemli bir denetim olanağı yaratır.

Öngörülen plan hedeflerinin ne ölçüde gerçekleştiği, plan dönemi sonunda çiftçiyle birlikte yapılacak *yıl sonu analizleri* sırasında ortaya çıkar. Bu amaçla i — çiftçinin yıllık plan dönemi başında ve sonundaki net varlığı, planlanan ve gerçekleşen gelir, üretim artışı ve satış hacmi ile planlanan ve ödenen borçlar karşılaştırılır; ii — İşletme ölçeği ve uygulanan tarım teknolojisinin uygun olup olmadığı araştırılır³³.

Bu kredilerde, dolaysız bir kontrol imkânı daha yaratılmıştır. Çiftçi, lehine açılan carî hesabından para çekmek için önce kredi mühendisiyle görüşür. Mühendis, talebi uygun görürse, carî hesap defterinin ilgili bölümüne kime, ne için, kaç lira ödeneceğini yazarak imzalar³⁴. «Gübre alımı için X Firmasına 500 lira ödeyiniz.», gibi. Ödemelerin çiftçiye değil, olanak ölçüsünde satıcılara ve diğer alacaklılara yapılması önemli bir ilke olarak benimsenmiştir.

Bu çok-yönlü kontrol olanaklarına rağmen, vâdesi geçen kontrollü krediler miktarında bir yükselme görülmektedir. Nitekim, 1967-70 arasındaki dört yılda vâdesi geçen kredilerin, yıllık kredi bakiyelerine oranı sırasıyla % 1, % 8, %20, % 28'dir³⁵. Oranların, geleneksel kredilerdekinden daha küçük olması, 1970 sonu itibariyle takibe uğrayan hesap bulunmamasına rağmen, geri ödemedeki bu aksaklıklar, tarım sektörünün yapısal sorunlarını yansıtıcı niteliktedir.

E — Diğer Yararlar :

i — Kontrollü krediler, gerçek üreticilere ve bu kişilerin tüketim giderleri ile daha önceki borçları da nazara alınarak verilebileceği ölçüde, örgütlenmemiş kredi piyasasına başvurma gereği ortadan kalkacaktır³⁶. Nitekim, programa dahil çiftçilerin artık serbest piyasaya müracaat zorunu duymadıkları ısrarla belirtilmektedir.

ii — Yetiştirilecek ürün cinsinin bölgesel nispi maliyetlere göre saptanması; ürün rotasyonunun rasyonel esaslara bağlanması

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Oranlar, Türkiye İstatistik Yılığ 1971, s. 193-194'deki rakamlardan yararlanarak hesaplanmıştır.

³⁶ Z. Gökalp Mülâyim, Tarımda Düzen Değişikliği, Ankara 1970, s. 85.

tarımsal verimliliği yükseltecektir. Ayrıca, nadasa bırakmanın % 58 oranında azaldığı saptanmıştır³⁷.

iii — Hesap tutma alışkanlığının kazandırılmasıyla, çiftçi maliyet ve kârlılık gibi konulara eğilerek, rasyonel davranışa yönelecektir.

iv — Programa alınmış bir tarımsal işletmede yapılan planlama ve uygulanan verimliliği artırıcı teknikler, çiftçiler üzerinde etkili bir «demonstrasyon etkisi» yaratacaktır. Bir çiftçiye açılan kredinin, çevreden en az 5 çiftçi üzerinde aydınlatma ve özendirme yarattığı; onların da örnek işletmedeki uygulamayı kredi ve kendi imkânlarıyla kendi işletmelerinde başarmaya çalıştıkları ileri sürülmektedir³⁸.

III. B Ö L Ü M

UYGULAMADA DARBOĞAZLAR VE AKSAKLIKLAR

A — Masraflılık :

Kontrollü kredilerde, geleneksel tarım kredilerinde olduğu gibi, işletme kredilerinde % 9, orta ve uzun vâdeli yatırım kredilerinde % 7 faiz alınmaktadır¹. Kontrol ve ekspertiz masrafı olarak ek

(Tablo 9)

Yıl	İkrazat miktarı (1)	Yararlanan çiftçi sayısı (2)	Çiftçi başına ortalama ikrazat (1)/(2)	İkrazat için yapılan masraf (3)	Çiftçi başına masraf ortalaması (3)/(2)	İkraz edilen her TL. başına yapılan masraf (3)/(1)
1964	1.146.535	69	16.616	609.267	8.829	% 53
1965	5.702.901	233	24.476	1.210.903	5.196	% 21,2
1966	15.352.996	1.044	14.706	1.958.264	1.875	% 12,7
1964-1966	22.202.432	1.346	Ort. 16.495	3.778.434	2.808	% 17

³⁷ Oktay Ersoy, «Kontrollü Kredi Uygulamasının Gerçek Durumu,» Not dergisi, 1967, S. 18, s. 119.

³⁸ İbid.

¹ Çeşitli tarım kredilerinden alınan faiz oranları için Bkz.: Tahir Sayın, Ziraî Krediler, Ankara 1968, s. 156-158; Tahir Sayın, Ziraat Bankası'nda ve Tarım Kredi Kooperatiflerinde Ziraî Kredilerden İstifade Şartları. Ankara 1969 s. 108.

bir % 5 talep edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Banka yönünden kontrollü kredilerin geleneksel tarım kredilerinden daha masraflı olacağı açıktır. Zira, özel teknisyenlerin hizmetinden yararlanılmakta, planlar hazırlanmakta, işletmeler sıkça denetlenmektedir.

Bu konuda bir fikir verebilmek üzere, kontrollü krediler için yapılan masrafları gösteren Tablo 9'u inceleyelim²:

İlk üç uygulama yılı sonunda, açılan her kredi için 2.808 liralık masraf yapıldığı; bu miktarın, ikraz edilen her liranın ortalama % 17'sine tekabül ettiği görülmektedir. İlk bakışta çok yüksek görülen bu rakamları değerlendirirken şu hususları da dikkate almak gerekir.

i — Salt bu krediye özgü giderler, teknik elemanların ücreti, araç ve şoför giderleri ile şubelerin genel giderlerinden kontrollü kredilere düştüğü tahmin edilen miktarın toplamıdır. Bu sonuncu unsuru hesaplamanın güçlüğü ortadadır³. Kaldı ki, teknik personel ve araba şubenin diğer işlerinde de kullanılabileceğinden⁴, bunlara yapılan masrafların tamamının kontrollü kredilere yöneltmesi gerçekçi değildir. Öte yandan, aynı teknik elemandan, iş hacmindeki artışa paralel olarak, daha fazla yararlanılması mümkündür.

ii — Tablo'da, çiftçi başına düşen masraf, yıllık masrafın o yıl programa giren çiftçi sayısına bölünmesiyle bulunmuştur. Oysa, yıllık gider içinde, önceki yıllarda programa alınmış çiftçilere yapılmaya devam eden hizmetlerin de payı vardır⁵.

iii — Öte yandan, yeni uygulanan bir programın ilk yıllardaki masraf yapısını nihai saymamak, zaman içindeki gelişimini izlemek gerekir. Nitekim, ele aldığımız üç yıllık dönemde bile giderlerin önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. 1970'lerde kontrollü kredilerin diğer tarım kredilerine oranla gerektirdikleri ek giderin % 0,5-1 arasında bulunması da ümit verici bir gelişimdir.

² Orhan Eren, «Kontrollü Kredi 'Supervised credit' Uygulaması Ne durumda,» Not dergisi, C. 5, Ağustos 1967, S. 17, s. 18-19'daki rakamlardan yararlanarak düzenlenmiştir.

³ Ersoy, a.g.m., s. 117.

⁴ Nitekim, teknik uzmanlar toprak değer baremleri ile ürün baremlerinin hazırlanmasında görev almakta; tarımsal kredilerin genel gidişi konusunda önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu konuda Bkz. : Z. B.'nin 3476 sayılı Genelgesi.

⁵ Ersoy, a.g.e., s. 116.

iv — Yapılan yatırımlara çiftçinin tasarrufları da katıldığından, teknisyenlerin hizmeti, yalnız Bankaca açılan krediyle yapılan iyileştirmeleri değil düzenlenen tarımsal faaliyetin bütünü kapsayacaktır⁶. Yani, çiftçiye götürülen hizmetler, bankanın verdiği kredi hacmini aşan bir ortamda yararlı olacaktır.

v — Nihayet, kredinin banka yönünden maliyeti yanısıra, tarımsal verimlilik üzerindeki etkileri de dikkate alınmalıdır. Banka açısından kârlı bir plasman olmasa da, tarım sektöründe verimi arttırıcı uygulamalar, ekonominin bütünü yönünden olumlu sayılır. Ancak, Bankanın plasman imkânlarını daraltmamak üzere, kontrollü kredilerin gerektirdiği ek masraflar, hükümetin subvansiyonları ile desteklenmelidir.

B — Teknik Personel ve Proje Eksikliği :

Programın başarılı şekilde uygulanabilmesi için yalnız kırsal ortamın tarımsal koşullarını, köy halkının ihtiyaç ve tutumlarını bilmesi yeterli olmayan; fakat bunların üzerinde geniş meslekî bilgiye sahip olması gereken bir kadroya ihtiyaç vardır. Kasım 1972 itibariyle, programa dahil 281 şubede yalnız 204 teknik elemanın varlığı, bu alanda karşılaşılan yetersizliği göstermektedir. Oysa, bir eleman en çok 400 çiftçiyle meşgul olabilmektedir⁷. Bazı büyük şubelerde birden fazla teknik eleman kullanılması durumu daha da kötüleştirmektedir.

Öte yandan, programa her yıl 60.000 çiftçi ailesinin katılması öngörülmüştür. Bunların gerektirdiği projelerin yapımı önemli bir sorun olarak belirmektedir.

C — Gelişmenin Yetersizliği :

Kontrollü krediler, 9. uygulama yılını doldurmalarına rağmen, tarımsal krediler içinde dikkate değer bir büyüklüğe ulaşamamışlardır. Nitekim, Kasım 1972 itibariyle açılan kredilerin toplamı 775 milyon civarındadır. Şüphesiz fiilî ikrazat rakamı daha da küçüktür. Aşağıda açılan kontrollü kredilerin yıllar içindeki seyri görülmektedir :

⁶ Battles, a.g.e., s. 42.

⁷ Uras-Karakoyunlu, a.g.e., s. 98.

⁸ Vâdesi geçen hesaplar dahil değildir. *Not* dergilerindeki tablolardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Z.B.'nda Açılan Kontrollü Krediler⁸

(1000 TL.)

Yıllar	Kontrollü Kr. Top.	Toplam Tarımsal Kr.
1964	1.146	333.776
1965	5.702	3.619.273
1966	18.214	4.822.751
1967	51.081	5.855.238
1968	94.030	7.638.872
1969	122.695	9.401.343
1970	128.332	10.542.232
1971	154.052	11.095.580
1972 VI.	200.485	10.871.441
Toplam	775.737	67.180.560

Tarımsal krediler toplamına oranla, kontrollü kredilerin artış hızı çok yüksekse de, bu, programın yurt çapındaki genişlemesinin doğal sonucudur. Nitekim, kontrollü kredilerin toplam krediler içindeki payı hiç bir yılda % 2'yi geçmemiştir.

Gelişmeme nedenleri, masraflılık, teknik personel ve proje yetersizliği gibi daha önce söz konusu edilen hususlardır. Bu arada, kredi hacmini sınırlayıcı bir etken de, program için ayrılan plasman miktarıdır. Kasım 1972 itibariyle 375 milyon olan bu miktarın tespiti, Z.B. yetkilileri ile Krediler Nazım Heyeti'nin, program hakkındaki görüşlerine göre belirlenir. Ne var ki, kontrollü krediler konusunda Bankanın genellikle isteksiz davrandığı ileri sürülmektedir⁹.

Gelişimin yetersizliği, programa alınan işletmelerin kapladığı alan yönünden de görülebilir. Nitekim, topraklı çiftçi ailelerinin sahip olduğu 121.078.858 dönümlük arazinin¹⁰, kontrollü krediler uygulanmasına konu olan kısmı yalnız 2,1 milyon dekar civarındadır.

⁹ Tezer Öçal, «Türkiye'de Tarım Kredisi», AITIA Dergisi, C. 2, s. 2, 1970, s. 109; Aruoba, a.g.e., s. 296-97; Uras-Karakoyunlu, a.g.e., s. 98.

¹⁰ Çelebican, a.g.e., s. 331.

D — Diğer Aksaklıklar :

Teminat, bu kredilerin gelişimini engelleyici bir görünümde-
dir. Gerçekten, teminata ilişkin hükümlerin oldukça sıkı tutulduğu
görülmektedir. Aşağıda gösterilen aktifler, sıraya uygun şekilde, te-
minat olarak kabul edilmektedir¹¹.

- i — Çiftçinin ipotekle elverişli tarım arazisi ve işletme binaları;
- ii — İşletme kapsamına girmeyen arazi ve binalar;
- iii — Üçüncü şahıslarca çiftçi lehine gösterilecek gayrimenkul teminatı;
- iv — Yeter sayıda çiftçinin müşterek borçluluk ve müteselsil kefaleti¹².

Ayrıca, çiftçinin evvelce sahip olduğu tarımsal araç ve makine-
ler, hayvan varlığı ile, program çerçevesinde edineceği bu cins men-
kul kıymetler, borç senedine bağlanarak rehnedilir.¹³ Öte yandan,
üzerinde tesis yapılması planlanan arazilerin tamamı, Banka lehi-
ne ipotek edilmektedir. Çiftçinin kooperatif üyesi olması halinde,
kooperatif yönetim kurulu, düzenlediği bir belgeyle Bankanın
alacaklarına öncelik verilmesini kabul ettiğini bildirir.

3081 sayılı genelgede «...çiftçinin halen mevcut ve yapılacak
yatırımlarla yükseltilecek ödeme gücünün öncelikle nazara alın-
acağı...» ifade edilmişse de uygulamada buna riayet edilmediği an-
laşıyor. Nitekim, çiftçi dosyalarının incelenmesi sonunda, açıla-
bilecek azami kredi miktarı, gösterilebilen teminata göre hesap-
lanmaktadır. Bu miktar, talep edilenden az olduğunda çiftlik
planları tekrar gözden geçirilerek, bir anlamda budanmaktadır. Bu
yola gidilmesi, işletmeyi ekonomik bir ünite haline getirmek üze-
re yapılan planların, gerçekleşme şansını daha başlangıçta azalt-
maktadır.

¹¹ Z. B.'nin 9.12.1971 tarih ve 3966 sayılı Genelgesi.

¹² Bu kefalet 40 bin liraya kadar kabul edilmekte; tüccar kefaleti kabul edilmemektedir. Gayrimenkuller, program süresince açılacak azami kredi limitinin % 30 fazlası üzerinden 1. derece ve sırada ipotek edilir. İpotekle kefaletle desteklenmesi halinde de durum aynıdır.

¹³ 3966 sayılı Genelge.

Çiftlik planları yapıldıktan sonra, etkili şekilde denetlenmek şartıyla en güvenilir teminat, yetişeceği öngörülen ürünlerdir.¹⁴ Bu nedenle, teminat hükümlerinin gevşetilmesi ve müstakbel ürünün de teminat konusu yapılabilmesi olanakları araştırılmalıdır. Böylece, kredi tarımsal etkisi açısından değerlendirilerek gelişme potansiyeli olan çiftçiler de programa alınabilir.

ii — Programa alınan bir çiftçi bir iki uygulama yılı sonunda, çiftçiliği bırakıp başka bir iş alanına geçebilmekte; makine ve hayvanlarını satabilmektedir. Program süresince çiftçiyi aynı üretim kolunda tutarak, planı uygulamaya zorlama olanağı yoktur. Bu durumda, o ana kadar yapılan masraflar boşa gitmektedir. Mafih, Z. B. yetkililerince, programdan bu şekilde ayrılanların, toplam çiftçilerin % 5'ini geçmediği ifade edilmektedir.

iii — Yatırım kredileri genellikle 4 yıl süre ile verildikten sonra, çiftçi artık programdan çıkarılır; bankacıların deyişyle «mezun edilir». Çiftçinin bundan sonraki durumu ile ilgilenilmemektedir. Mezun çiftçiler, yeni kredi ihtiyaçları için tekrar geleneksel kredilere başvurma durumunda kalmaktadırlar.

Kontrollü kredi, gerekli reorganizasyon ve yatırımları yaparak tarımsal işletmeye ilk hızı vermektedir. Programdan mezun olan bir işletmede bu düzenin devam edip etmediği ise bilinemez.

S O N U Ç

Dokuz yıllık uygulamaya rağmen, kontrollü krediler tarımsal finansman alanında kayda değer bir gelişme gösterememiş; programdan beklenen yararlar sınırlı kalmıştır. Kredilerin masraflılığı ve teknik eleman yetersizliği iki önemli dar-boğaz olarak görünmektedir. Bu krediler için ayrılan fonun arttırılması; kendine özgü masraflarına, tarımsal verimliliği yükselttiği ölçüde devletin de katılması ileri sürülebilir. Ancak, her çiftçi ailesi için teker teker proje hazırlanması fazla iktisadî görünmemektedir. Öte yandan, projeler eldeki arazinin büyüklüğüne göre hazırlanmakta; optimum-altı ölçeklerle üretim yapma zorunda kalınmaktadır. Arazi büyüklüğünün bu sınırlayıcı etkisini de ortadan kaldırmak üzere,

¹⁴ Nitekim, Brezilya'daki Acar örgütü ek mahiyetinde taşınır varlıklar da kabul etmekle beraber, esas olarak elde olunacak tarımsal ürünleri almaktadır. Bkz. : «Gelişme Halinde Bulunan.....» s. 99-100.

muhtemel bir tarım ve toprak reformu çerçevesinde, kontrollü krediler sistemini ürün esasına göre bölgesel üretim kooperatifleri şekline dönüştürme imkânları üzerinde düşünmelidir. Bu yolla projelerin yapımında, tarımsal araçlar, işgücü ve diğer girdilerin daha geniş ölçekte ve müştereken kullanılmasıyla büyük tasarruflar sağlanabilir. Aksi takdirde, bugünkü gelişme hızıyla, diğer tarımsal krediler arasında bir «çeşni» olmaktan öteye gidemeyeceklerdir.